

בני הענק ומוצאם

מאת

עתניאל מרגלית

את "בני הענק" אנו פוגשים לראשונה בסיפור המרגלים¹ כשהם מתקרבים להרי יהודה: — "ויבוא עד חברון ושם אחימן ששי ותלמי ילידי הענק, וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים"; בשנית אנו פוגשים אותם בסיפור כיבוש הארץ²: "ושם חברון לפנים קרית ארבע, האדם הגדול בענקים הוא". מפסוק זה ברור ש"ארבע" הוא שם של אחד הענקים.

וכבר פירש הרמב"ן³: "... והנראה בעיני בדרך הפשט כי חברון היא קרית ארבע הוא האדם הגדול בענקים, שהיה שמו ארבע והוא הכונה אותה, על כן נקראה על שמו... וזה האיש הוליד בן וקרא את שמו ענק ועל שמו נקראו ענקים... שבנה אותה ארבע לבנו ענק שבע שנים לפני הבנות צוען מצרים...".

לפי עתוי זה, בנה ארבע, אבי בני הענק, את חברון בתקופה קדומה מאוד. ואמנם מאשררת הארכיאולוגיה את דעת הרמב"ן: צוען — המזוהה עם Tanis — היתה כבר עיר חשובה במצרים בימי השושלת הי"ב (1800–2000 לפנה"מ), והגיעה לגדולתה בתקופת ההתנחלות⁴ (1050–1100 לפנה"מ). ברם, הרמב"ן טועה כאשר הוא מייחס את בניין העיר לארבע: — לפי התורה נקראה חברון בימי אברהם ממרא: — "שדה המכפלה על פני ממרא היא חברון"⁵, וכן "ממרא קרית ארבע היא חברון"⁶. רק בימי יהושע היו בה בני הענק. אל-נכון יש לתקן את דברי הרמב"ן: ארבע כבש את העיר ועל כן נקראה על שמו, כשם שהשם ליש, הוסב לדן על ידי בני-ידן שכבשוה "ויקראו שם העיר דן בשם דן אביהם"⁷. בכך נבאר את

1 במדבר י"ג, כב.

2 יהושע י"ד, טו.

3 במדבר י"ג, כב.

4 J. H. Breasted, A History of Egypt, London, 1927, p. 188, 197, 201, 524; A. Erman, Die Religion der Aegypter, Berlin 1934, p. 104 ש. אחיטוב, צען, אנציקלופדיה מקראית כרך ה, עמ' 744–747, ירושלים, תשל"ב.

5 בראשית כ"ג, יט.

6 שם ל"ה, כז.

7 שופטים י"ח, כט.

הפסוק הנ"ל גם כן: — חברון נקראה ממרא על שם אחד משלושת מושליה האמורים שבימי אברהם⁸, אשר יצאו עמו במסעו הצבאי נגד ארבעת המלכים⁹, אך לא נשתמרו לנו הסיפורים על מאורע הסבת השם, כדוגמת הסיפורים על הסבת השם לזו לבית-אל¹⁰, או ליש לדן.

צורת השלטון של שלושה שליטים בצוותא הינה בלתי רגילה במקרא. ברם, בכתיבי המארות שנמצאו במצרים, והן מן המאות ה-19–20 לפנה"ס, מוזכרות כ-60 ערים בכנען כאשר כ-20 מהן מוזכרות על מושליהן ולכל עיר יש מ-2 עד 4 מושלים בצוותא¹¹.

הרמב"ן סובר כי ענק הוא שם פרטי אשר הפך להיות שם אתני של צאצאי אותו ענק, ואחר-כך שם-תואר בגלל תכונות מיוחדות שהיו לשבט או עם זה. כשם פרטי:

... מי יתיצב לפני בני ענק ...¹²

... הנפילים בני ענק ...¹³

כשם של יחידה אתנית:

... אחימן, ששי ותלמי ילידי הענק ...¹⁴

... וגם ילדי הענק ראינו שם ...¹⁵

... ארבע אבי הענק¹⁶

... את שלשה בני הענק, את ששי תלמי ואחימן, ילידי הענק ...¹⁷

... אבי הענק ...¹⁸

... את שלשה בני הענק ...¹⁹

בכל המקרים האלה מופיע בתרגום השבעים השם ענק כשם פרטי, ובחלק מהם גם בשומרוני. אונקלוס מתרגם בדרך כלל "הענק" ב-גברא, ו-"ענקים" ב-גבריא, אולם "בני ענק מן הנפילים" הוא מתרגם "בני ענק מן גבריא". נבחן איפוא את

8 בראשית י"ד, יג.

9 שם, שם, כד.

10 שם ל"ה, ו.

J. B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts relating to the O.T., 1969, p. 328 11

12 דברים ט', ב.

13 במדבר י"ג, לג.

14 שם, שם, כב.

15 שם, שם, כח. בשומרוני: ענק

16 יהושע ט"ו, יג.

17 שם, שם, יד.

18 שם כ"א, יא.

19 שופטים א', כ.

מקור המלה ומובנה של המלה ענק, שהיא יחידאית במקרא, ולכן עלינו לפנות לשפות קדומות אחרות.

המלה ענק מופיעה בכתובים עתיקים באכדית²⁰ ופרושה: מתכת יקרה (טבעת?). כשם פרטי היא מופיעה בכתובת המיוחסת לסרגון מלך אשור (משנת 2000 לפנה"מ בערך). המספרת על כבוש ארצות — כנראה מעבר לים! — בשם כפתרה וענקו. יש אף חוקרים המיחסים את הכתובת לסרגון מלך אכד (משנת 2450 לפנה"מ)²¹. כפתרה מקובל כ־כפתור, היא האי כרתים. על זהותה של ענקו חלוקות הדעות: יש הסוברים כי מדובר על קפדוקיה באסיה הקטנה, אולברייט וויינרייט סבורים כי מדובר בארץ "מעבר לים", ואז ייתכנו רק קפריסין (כך ויינרייט) או יון עצמה (אולברייט). פ.ה. וייסבך סבור כי מדובר בקפריסין או ספרד²². ידוע כי מארי קיימה קשרי מסחר עם כפתור־כרתים בסביבות שנות 1900 לפנה"מ²³, כתובת של נרם־סין בן איביק־אדד מלך אשנונה (כנראה מן המאה ה־18 או 19 לפנה"מ) נמצאה באי כיתרה²⁴.

לצורך הדיון שלנו אין זה משנה אם הארץ ענקו אשר ממנה הובאה המתכת היקרה היתה קפריסין, מקור הנחושת, או לאוריום מכרות הכסף והבדיל ליד אתונה, או ספרד, מקור הבדיל לעולם האגאי העתיק; די לנו לדעת שמדובר בארץ מארצות גויי הים, הוא העולם האגאי העתיק, המיצאת בדיל ומתכות יקרות או סוחרת בהן, שעמדה בקשרי מסחר עם המזרח התיכון ומסופוטמיה של המאה ה־19 לפנה"מ, עם ממלכות כמו מארי ואשנונה וסרגון מלך אשור, כ־700 שנה לפני יציאת מצרים. ארץ זו, שתושביה נקראו ענקו, הנה מקורם ומוצאם של בני ענק אשר ישבו בחברון.

ארץ מוצאם של בני ענק

א. עלינו לחפש את מוצאם ומקורם של בני ענק בארצות העולם האגאי העתיק, ואמנם, בחפירות בפילוס שביוון נתגלתה עיר מן התקופה המינואית (כ־1300

- W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden, 1939, s.v. Anākum = 20
annaqum 2
- G. A. Wainwright, *Early Tin in the Aegean*, *Antiquity* XVIII, No. 70 (1944), 21
p. 61-64
- F. H. Weissbach, *Reallexicon der Assyriologie* I, Berlin, 1928, p. 293 22
- G. Schröder, *Keilinschriften aus Assur verschiedenen Inhalts*, Leipzig, 1920, p. 67
- G. Dossin, *Les Archives Economiques du Palais de Mari, Syria* XX (1939), p. 23
111-112; M. C. Astour, *Hellenosemitica*, Leiden, 1967, p. 327-328
- C. H. Gordon, *Akkadian Tablets in Minoan Dress*, *Antiquity* XXXI, 1957, p. 238. 24
- E. F. Weidner, *Journal of Hellenic Studies*, 59, 1939, p. 137-81

לפנה"מ) ובה אוצר של כתובות, ורשימות שאפשרו לפענח את שפתם. לר. פלמר²⁵ אשר פיענח את הכתובות, מתרגם את המלה Wanax = מלך, תוארו של מלך העיר פילוס. אצל הומרוס²⁶ ἀναξ (Anaks) פירושו אדון, מנהיג, שליט מפואר, וצורת הרבים (Anaktes) Ἀνακτεθ' מורה כי השורש של החואר הוא Anak. האלה השליטה בקפריסין בתקופה ההיא נקראה Wanassa — גבירה, ומלך פפוס שהיה גם הכהן הגדול שלה נקרא Wanax.²⁷ איזוקרטס²⁸ ואריסטוטלס²⁹ משתמשים בתואר ἀναξ לאצילי העם, ועוד בשנת 152 לפנה"מ משתמש אויפטור, שליט קפריסין, בתואר זה.³⁰

יש איפוא ראיות ארכיאולוגיות להנחה כי בני ענק מוצאם מאחת ארצות החרבות המינואית של אזור הים האגאי או יבשת יון.

ב. נוסף לממצאים הארכיאולוגיים ישנה מסכת מסורות וספורי אבות בספרות היוונית המספרים על הקשר של ה-Anax לארצות המזרח הקדמון.
(1) לפי האגדה, ילדה הנימפה Areia (לפי גירסה אחרת Deione) באי כרתים לאל Apollo את הבן Miletus.³¹ מילטוס זה יצא למסע הרפתקאות בראש חבורת לוחמים כרתים והגיע לחוף אסיה הקטנה, לארץ Caria, כבשה ויסד בה את העיר Militus.

(2) בימי קדם מלך ב־ Caria מלך בשם אסטריון, Asterion, בן של ענקתוס Anaktos, בן של Gea (= אמא אדמה), ובימים ההם נקראה הארץ ענקתוריה Anaktoria.³² לפי גירסה אחרת היה אביו של ענקתוס האל אורנוס, אבי האלים.³³ רק כאשר מילטוס הכרתי כבש את הארץ, נקרא שמו על עיר הבירה וממילא על הארץ.

(3) האל Apollo נקרא Anaktor או Anax³⁴ ובאתונה היה מקדש ל־Anaktes כיצורים אלוהיים המגינים על האדם.³⁵

L. R. Palmer, *Myceneans and Minoans*, London, 1961, p. 82, 93 25

.II. I. 442 26

R. Dussand, *Les Civilisations Préhelléniques dans le Bassin de la Mer Egée*, Paris, 27

1914, p. 438

Isoc. (9. 72. Enag 72) 28

Arist. Frag 483 29

Sir G. Hill, *A History of Cyprus*, Cambridge, 1949, p. 104–114tl 30

.Ovid. Met. IX 442–4; Apollodorus iii,1,2 31

Pausanias i., 35,6; vii, 2, 3 32

Steph. Byz. Ethnorum, s.v. Miletus. 33

Homer, Il. I 390; Aesch. Ag. 509, 513

Jessen, *Pauly's Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (1894), 35

I.2 p. 2033–4

נראה איפוא כי גם מלכי כריה נקראו בימי קדם *ávaξ* או ענקתוס, תואר עתיק של מלכי קדם בעולם האגאי בתקופה המינואית, וכי הם נכבשו — וחלקם גורשו או ברחו — על ידי כובשים כרחים.

ג. בני כריה, או בני כר, הגיעו לארץ כנען. הם היו שכירי-חרב במשמר דויד כמו הכרתי והפלתי³⁶, שגרו בבית-כר בארץ פלשתים³⁷, אך היו זמן רב לפני כן שכירי חרב בצבאות מצרים והמזרח התיכון³⁸. הם מלאו תפקיד מכריע בהמלכת יואש, דבר המוכיח את נאמנותם לבית המלך במשך דורות רבים³⁹. לא נדע מתי הגיעו בני כריה ארצה כנען, אך סביר להניח שהם באו באותה תקופה שבה באו הפלשתים ויתר גויי הים, אשר ברחו מפני עמי הצפון, שפלטו לתוך העולם המינואי. לפי התעודות המצריות פלישות אלה נמשכו מימי רעמסס השני⁴⁰ (כ-1290 לפנה"מ), ושכירי חרב מגויי הים, השרדנה, שרתו בצבא מצרים בימי אמנוחות השלישי, והם אף מוזכרים במכתבי אל-אמרנה⁴¹. על הפלשתים מוסרים המקורות המצריים כי הם פלטו לאזור בתקופת רעמסס השלישי (כ-1198 לפנה"מ)⁴². זוהי התקופה בין האבות — אשר בימיהם ישבו האמורים בחברון — לבין כיבוש הארץ על ידי יהושע, אשר בתקופתו ישבו בני הענק שם. כאשר הכרית יהושע את הענקים מהר-יהודה, הם מצאו מקלט אצל הפלשתים: — "רק בעזה, בגת ובאשדוד נשארו"⁴³, — ויש להוסיף את בית-כר. כאמור לעיל, מלכיהם נקראו ענק, ובפי שכניהם השמיים בני-ענק⁴⁴.

מסורות של בני-ענק שנשתמרו במקרא

א. הענקים מתיחסים לנפילים⁴⁵, אשר עליהם נאמר: — "הנפילים היו בארץ בימים ההם, וגם אחרי כן, אשר יבואו בני האלוהים אל בנות האדם, וילדו להם,

36 שמו"ב כ', כג — חלק מהשבעים קראו כאן: כרתי, וכן הקרי. אולם, לפי מל"ב י"א, ד, יט. ברור שהנכח הוא: — כרי.

37 שמו"א ז', יא.

38 ראה ש. א. ליונטס, אנציקלופדיה מקראית, כרך ד, עמ' 310-311, ירושלים, תשכ"ג.

39 מל"ב י"א, ד, יט.

J. H. Breasted, op. cit., p. 440 ff. 40

Nos. 64.16; 77.15; 100.35. H. Winckler, Die Thontafeln von Tell-el-Amarna, 41

.Berlin, 1896, p. XIX, XXI, XXIII

J. H. Breasted, op. cit., p. 440 ff. 42

43 יהושע י"א, כב.

44 וראה גם E. C. B. Maclaurin, Anak / 'Avaξ V. T. 15 (1965), p. 468

ענק כתיאור מקביל ל-סרן, התואר של מושלי ערי פלשת שמקורו ב-*τυραννος* היווני.

45 במדבר י"ג, לג. אמנם השבעים אינם מוזכרים כאן בני-ענק, ברם מההקשר ברור כי הכוונה

לבני-ענק.

המה הגבורים אשר מעולם, אנשי השם" ⁴⁶. אב"ע מפרש " . . . אחר המבול, והנה בני הענק בתחילה היו ממשפחת בני האלוהים, ורש"י: " . . . הנפילים, ענקים מבני שמחזאי ועזאל, שנפלו מן השמים בימי דור אנוש"; "ובלשון עברים ענקים הוא . . . אשר יבואו: — היו יולדות ענקים כמותם". כאן נשתמרה במפורש המסורת של מוצאם של בני ענק מן האלים, כפי שמסופר על אסתריון וענקתוס.
ב. ד. גרשנזון ⁴⁷, גורס את זהות השם Asterion עם חצרון, אבי כלב, נכדו של יהודה, מאבותיו של דויד. ייתכן כי במסורת המקומית של שמות אבות קדומים נשתמר כאן השם הקדום.

ג. רפאים יחשבו אף הם כענקים ⁴⁸ והמואבים קראו להם אמים. העמונים קראו להם זמזמים ⁴⁹, ובתקופה מסוימת ישבו בכל עבר-הירדן, לא רק במואב ועמון אלא עד עשתרות-קרנים ⁵⁰, אך מאוחר יותר הצטמצם מושבם לעמק רפאים ליד הר עפרון ⁵¹ גם הוא קשור לחברון. — וסופם, כמו בני ענק, אצל הפלשתים בנת ⁵².
ד. " . . . וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות: ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפילים, ונהי בעינינו כחגבים, וכן היינו בעיניהם" ⁵³. השבעים תרגמו כאן Gigantes — אותם יצורים אגדתיים בעלי מידות על-אנושיות מצאצאי האלים היונים. מאז "בני-ענק" מזוהים עם יצורים בעלי מידות על-אנושיות. מענין כי על אסתריון בן ענקתוס מלך ענקתוריה בכריה מסופר כי גופתו היתה לא פחות מעשר אמות ⁵⁴. ראויה לתשומת לב העובדה שהמושג המלכותי החצוב באבן בארמון המלכותי בקנוסוס בירת האימפריה המינואית, אשר עליו ישב ה-Wanax במעמדות חגיגיים מלכותיים ופולחניים, עשוי לאדם שגבהה לפחות כ-20 ס"מ יותר מגובהם של כל יתר האנשים שעבורם נחצבו ספסלי אבן באותו אולם. במסורת זו נכללים במקרא גם הרפאים, בני הרפה: — ישבי — משקל קינו שלש מאות משקל נחשת, גלית — עץ חניתו כמנור ארגים, והשלישי נקרא "איש מדות" (לפי הקרי) או "איש מדה" (לפי התרגום) ולו שש אצבעות בידיו ורגליו ⁵⁵.

46 בראשית ו', ד.

D. E. Gershenson, Asterion-Asterios, Glotta LVI. 3-34, Göttingen, 1978, p. 169.

47 n.

48 דברים ב', יא. 49 שם שם, כ.

50 בראשית י"ד, ה — ראה הערות 48, 49 לעיל. הוויים, כנראה, זהים עם הזמזמים — וכך מתרגם סומקוס. פסוק זה מוטעה, כי משני המקומות האחרים ברור, שהרפאים, האמים והזמזמים כולם חד-המה.

51 יהושע ט"ו, ח-ט.

52 שמו"ב, כ"א. טו-כב (הכתיב נב בפ' טז רגב בפ' יח ריט אינם אלא טעות, כפי שברור מהכינוי "הגתי" בפ' יט, כ, ובעיקר בפ' כב. שם כולם מכונים "בני הרפה", ו"ובפ' יז האחד מהם נקרא "הפלשתי".

53 במדבר י"ג, לב-לג. 54 ראה הערה 32 לעיל. 55 ראה לעיל הערה 52.